

Показання особи, яка страждає на психічне захворювання: поняття і допустимість у кримінальному процесі

Сенченко Надія Миколаївна
ст. викладач Чернігівського
державного інституту права,
соціальних технологій та праці

Основним видом доказів як джерел відомостей про факти, що підлягають встановленню, є показання. Показання особи, яка страждає на психічне захворювання – це є повідомлення про факти, обставини справи, тобто, даючи показання, він викладає, повідомляє і описує відомі йому факти, головним чином, про свої особисті дії, в той же час пояснює своє відношення до них, стверджує будь-що і доводить свої ствердження. Тобто, пояснення цієї особи є в той же час його показаннями і є доказами по справі, але потрібно враховувати психічний стан цієї особи і вирішувати питання про допустимість таких доказів по справі.

Метою даної статті є: дослідження можливості використання показань особи, яка страждає на психічне захворювання, як доказів у кримінальному процесі.

Допустимість доказів визначається законністю джерела, умов і способів їх одержання і є невід’ємною властивістю доказів[1].

Частиною 2 розділу 2 Концепції судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року передбачено „ чітке визначення умов допустимості доказів”. Однак, у кримінально-процесуальному законі такі умови до цього часу не визначено. Такими є: а) одержання фактичних даних із належного джерела – ч. 2 ст. 65 КПК; б) одержання фактичних даних у належному процесуальному порядку (із дотриманням передбаченої законом процедури); в) належне оформлення джерела фактичних даних (протокол слідчих дій, протокол судового розгляду).

Оцінка джерела доказів з точки зору його допустимості передбачає вирішення кола питань: “1) чи дозволяє закон використати даного виду джерело фактичних даних по кримінальній справі; 2) чи не було допущено

порушень процесуального закону при отриманні і закріпленні інформації; 3) чи відобразились процесуальні порушення, якщо вони були допущені, на достовірності і повноті відповідної інформації; 4) чи використані всі необхідні джерела для встановлення фактичних даних” [2].

Таким чином, суть допустимості доказів полягає в тому, що в якості доказів можна використати тільки ті дані, які будуть відповідати пред’явленим законним вимогам, тобто, не всі дані, які відносяться до справи, можуть бути допущені як докази при провадженні у справі, а лише ті, які мають законну форму.

Можливість використання фактичних даних як доказів у кримінальному процесі визначається, перш за все, дотриманням закону при їх отриманні. Дані, отримані з порушенням закону, не можуть мати юридичної сили і по суті не є доказами.

Поняття джерела доказів є дискусійним питанням у науці кримінального процесу. Відсутність єдиного підходу до його визнання пояснюється неоднозначним розумінням доказів. Джерелами доказів називають або те, що зазначено в ч.2 ст.65 КПК (показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, висновки експерта та інш.), розуміючи під ними або процесуальну форму відомостей про факт [3], або самого суб’єкта (особу), від якого інформація надходить, тобто обвинуваченого, свідка, експерта (в цьому випадку слід вважати, що в ч.2 ст.65 КПК вказані джерела фактичних даних є невід’ємною частиною доказів) [4], або процесуальну форму разом з матеріальним джерелом інформації (суб’єктом, який надає інформацію) [5]. Остання позиція, на наш погляд, є вірною. Вона найбільш прийнятна для аналізу допустимості джерела доказу, оскільки джерело визнається неналежним, не тільки якщо порушені процесуальні вимоги при його формуванні, а і коли фактичні дані отримані від неналежного суб’єкта (ч.1 ст.69, ст.68,72 КПК та ін.).

Серйозну проблему представляє питання про допустимість використання в якості доказів показань особи, яка страждає психічними

аномаліями. Чи може бути така особа визнана належним джерелом фактичних даних? Гадається, що це питання повинно вирішуватися з урахуванням як мінімум таких факторів:

- а) процесуальний статус особи на момент провадження допиту;
- б) його психічний стан на момент допиту;
- в) психічний стан допитуваного в момент сприйняття обставин, про які він дає показання.

Що стосується показань свідків (тут мається на увазі не тільки процесуальний статус особи, а і його непричетність до скоєння суспільно небезпечного діяння) і потерпілих, то це питання відносно зрозуміле. У відповідності з п.3 ч.1 ст.69 КПК не може бути допитано особу в якості свідка, яка згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не може правильно сприймати факти, що мають доказове значення і давати показання про них. Отже, дані, отримані в ході допиту такої особи, повинні визнаватися недопустимими в якості доказів внаслідок явної недостовірності відомостей, які повідомляються [6].

Оскільки для кримінальної справи мають значення лише факти і обставини, про які повідомляє свідок і байдужі його судження, то при оцінці допустимості показання свідка значущими є стан останнього в момент сприйняття обставин (або свідчень про них) і здатність адекватно передавати їх особі, яка допитує. При цьому слід враховувати, що свідок може бути здатний правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, але внаслідок психічного стану на момент допиту давати про них неправильні показання. В зв'язку з цим бажано уточнити що в ч.1 ст.69 КПК передбачено, що не можуть бути допитані в якості свідків особи, які внаслідок психічного захворювання не можуть правильно сприймати значущі факти (обставини) і (або) давати про них правильні показання.

Це твердження не означає, однак, що особа з психічним захворюванням взагалі не може допитуватися в якості свідка. Правозастосовчій практиці відомі факти, коли особа з психічними відхиленнями, абсолютно вірно сприймали

дійсність і відтворювали необхідні для справи дані [7]. Ряд процесуалістів вважають, що не слід відмовлятися від використання показань таких осіб в якості джерел доказів. Предметом показань осіб з психічними відхиленнями іноді бувають свідчення, які не потребують глибокого аналізу, достатньо примітивні з позиції діяльності мислення [8]. Наприклад, від них можна отримати інформацію про місце вчинення діяння, час доби і спосіб його вчинення.

В таких випадках показання особи можна використати як джерело орієнтуючої інформації при прийнятті рішення про провадження будь-яких слідчих дій, перевірці обґрунтованості висунутих версій, а також для висунення нових по даній кримінальній справі.

Слід погодитись з думкою О.Г. Яцкевича, що показання особи, який визнаний неосудним по відношенню до суспільно небезпечного діяння, що розслідується, можуть бути використані в якості джерел доказів, якщо стан його психічного здоров'я перейшло в стан стійкої ремісії або дана особа видужала, а повідомлені ним дані підтверджені іншими, зібраними по справі доказами [9]. Отримані від такої особи дані слідчий зобов'язаний ретельно перевірити, співставити і оцінити у сукупності з доказами, які вже існують в матеріалах справи. Якщо вони не протирічать всій сукупності зібраних по справі доказів, то нема необхідності не використовувати їх в якості джерела доказів.

Складніше з питанням відносно допустимості показань психічно неповноцінного обвинуваченого. Постановою Пленуму Верховного Суду СРСР "Про судову практику про застосування, зміну і скасування примусових заходів медичного характеру" від 26 квітня 1984 року передбачено, що не можуть розглядатися як джерела доказів показання особи, по відношенню до якої поставлено питання про застосування до неї примусових заходів медичного характеру [10].

В цілому така позиція представляється правильною з урахуванням відповідних уточнень. По-перше, особа може бути допитана як обвинувачена

до психічного захворювання, яке вимагає примусового лікування. В цьому випадку дані нею показання є допустимим джерелом доказів; по-друге, слід враховувати, що згідно Постанови особи, які захворіли на психічну хворобу після скоєння суспільно небезпечного діяння не позбавляються статусу обвинувачених, якщо вони раніше займали це положення [11]. В даній ситуації постанова про притягнення особи як обвинуваченої, яка винесена раніше, продовжує зберігати процесуальний статус особи.

Якщо особа скоїла суспільно небезпечне діяння, будучи у стані, коли вона усвідомлювала свої дії та керувала ними, то не буде порушенням закону винесення слідчим постанови про притягнення цієї особи як обвинуваченої. Якщо психічний розлад, який настав позбавляє її вказаної здатності, то обвинувачення в даному випадку не пред'являється, оскільки зробити це не дозволяє її психічний стан. На користь такого рішення свідчать такі обставини: а) деякі захворювання можуть супроводжуватись періодами ремісій, коли особа в стані активно і свідомо захищатись, у тому числі і шляхом використання права обвинуваченого давати показання; б) завжди слід враховувати, що в більшості випадків обвинувачений краще за всіх обізнаний про обставини вчиненого злочину. Тому навіть показання психічно хворої особи можуть бути ключем до виявлення інших доказів і встановлення істини [12].

В зв'язку з цим не можна повністю погодитись з пропозицією Д.В.Зеленського про те, що слід за аналогією з допитом свідка заборонити допит психічно хворого обвинуваченого [13].

Звичайно, не кожного психічно хворого обвинуваченого не можна допитувати. Цього закон не забороняє стосовно до свідка: мова іде лише про нездатність його правильно сприймати обставини, які мають значення для справи і (або) давати про них правильні показання. Показання обвинуваченого в цьому випадку також, звичайно, не можуть бути джерелом доказів [14].

Однак, показання обвинуваченого – не тільки джерело доказів по кримінальній справі, а і засіб його захисту (це його пояснення). Тому обвинувачений і в цьому випадку має право висловлюватись, оцінювати

докази, пропонувати особі, яка допитує, свою версію події, вказувати на певні особливості, причини та умови, які сприяли вчиненню злочину та інше. Звичайно, допит психічно хворої особи може відбутися, якщо це дозволить його психічний стан на момент допиту (ст.407 КПК). При цьому недостатньо лише нормального ходу допиту. Він по розглядуваній категорії буде проведений успішно, якщо особа, в провадженні якої знаходиться справа буде знати і вміло використовувати особливості психічного складу допитуваного. Важливо встановити психологічний контакт з такою особою. Тон допиту психічних хворих має бути спокійним. Ні в якому разі не повинні мати місце емоційна напруга, окрики, намагання звинуватити цю особу в непослідовності [15]. Психічно хвора особа, яка притягується як обвинувачена, може бути допитана в якості вказаного суб'єкта лише в той період, коли вона у стані усвідомлювати і контролювати значення своїх слів, інакше руйнується одне з умов допустимості показань обвинуваченого в якості доказів – вільно викладати свої пояснення, що є гарантією реалізації права на захист. Обвинувачений, який не здатний усвідомлювати свої дії і керувати ними, може повністю викрити себе в скоєнні злочину, але повідомлені ним фактичні дані не будуть допустимими. В зв'язку з цим особи, які ведуть процес, повинні з'ясувати за допомогою експертів-психіатрів психічний стан особи як до моменту скоєння суспільно небезпечного діяння, так і після його скоєння під час судово-психіатричного обстеження [16].

Особа, яка скоїла злочин у стані неосудності, в якості обвинуваченого не притягується. Якщо навіть слідчий, не маючи достатніх даних про неосудність особи на момент скоєння суспільно небезпечного діяння, виніс постанову про притягнення його в якості обвинуваченого, то після встановлення факту психічного розладу, який позбавляє можливості усвідомлювати свої дії і керувати ними, акт притягнення особи як обвинуваченого втрачає юридичну силу. Така психічно хвора особа не вважається обвинуваченою, а якщо вона була допитана в якості такого суб'єкта процесу, її показання визнаються недопустимими. Разом з тим, якщо особа, яка

вчинила суспільно небезпечне діяння, здатна розумно, розсудливо мислити і її психічний стан на даний період нормальний (наприклад, для деяких форм шизофренії характерні періоди значного поліпшення стану, який виключає необхідність примусового лікування), представляється важливим допитати його. При цьому предметом допиту будуть не обставини скоєного діяння, а інші обставини, встановлення яких необхідно для вирішення справи. Допитуваний може надати важливу інформацію про своє захворювання, стан до і після скоєння суспільно небезпечного діяння, взаємовідносини з потерпілим та ін.

Для цього слід закріпити на законодавчому рівні, що особу, яка скоїла суспільно небезпечне діяння, може бути допитано лише у випадку, коли це дозволить її психічний стан і на момент допиту немає достатніх підстав для висновку про нездатність такої особи усвідомлювати свої дії і керуватися ними. При наявності вказаних умов слідчий зобов'язаний допитати особу, яка має статус обвинуваченої і яка захворіла на психічну хворобу після скоєння злочину.

Представляє інтерес і питання про місце в доказуванні показань особи, яка притягується як обвинувачена і яка дала, знаходячись в такому процесуальному становищі, показання, у випадку встановлення в подальшому її нездатності контролювати мову на момент допиту. Докази, отримані за допомогою показань такої особи, повинні бути визнані недопустимими лише у випадку, якщо на момент допиту в розпорядженні слідчого були докази, які свідчили про те, що допитуваний не міг усвідомлювати свої дії і керувати ними. Яскравим буде такий приклад. Обвинувачений Ф., який страждав олігофренією в стадії дебільності (що трапляється доволі часто при розслідуванні кримінальних справ і саме по собі ще не тягне обов'язкового визнання особи неосудною), повністю визнав себе винним у скоєнні злочину, охоче розповів усі подробиці, вказав на деякі факти, про які не було відомо слідству. В ході перевірки цих фактів були отримані нові джерела доказів, в результаті чого Ф. був повністю викритий у скоєному. В подальшому судово-

психіатричною експертизою Ф. був визнаний неосудним, і експерти відмітили, що в момент дачі показань він не міг усвідомлювати свої дії і керувати ними. Але зібрані за допомогою показань Ф. докази скоєння ним суспільно небезпечного діяння було повністю встановлено [17].

Звичайно, показання такої особи не можуть бути покладені в основу процесуального рішення і повинні бути визнані недопустимими внаслідок неналежного джерела. Але слідчим не були порушені вимоги кримінально процесуального закону при отриманні показань Ф. Психічний стан обвинуваченого дозволив його допитати, але на підставі даних, які були у розпорядженні на момент допиту, не можна було зробити висновок про неосудність допитуваного. Слідчий не зобов'язаний виходити з презумпції нездатності особи усвідомлювати свої дії і керувати ними. З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що докази, які отримані за допомогою показань Ф., повинні бути визнані допустимими.

Таким чином, показання особи, яка страждає психічним захворюванням, не тільки можуть бути важливим засобом встановлення істини по кримінальній справі, але і сприяти захисту прав, законних інтересів психічно хворого. Такі показання можуть бути використані в кримінальному процесі з урахуванням процесуального статусу, психічного стану особи на момент допиту.

Література

1. Карнеева Л.М. Доказательства и доказывание при производстве расследования. – Горький, 1977. – С.41.
2. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973. – С.435-436.
3. Ларин А.М., Мельникова Л.Б., Савицкий В.М. Уголовный процесс России. Лекции-очерки /Под ред. В.М.Савицкого. – М., 1997. – С.87.
4. Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывания. - Воронеж, 1995.

5. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания.- Казань, 1976. – С.127.
6. Химичева О.В., Данилова Р.В. Допустимость доказательств в уголовном процессе. – М., 1998. – С.28.
7. Зайцев О.А. Правовые основы и практика обеспечения участия свидетеля на предварительном следствии. пособие под ред. док. юр. наук, проф. С.П. Щербы, Москва, ВНИИ МВД России, 1995.- С – 9.
8. Уголовный процесс. Под ред. Алексева Н.С., Лукашевича В.З., Элькинд П.С., М., Юрид.лит., 1972.- С.-502; Протченко Б.А. Принудительные меры медицинского характера. М.,1976. - С.-35; Колмаков П.А. Права и обязанности лица, нуждающегося в применении принудительных мер медицинского характера. // Правоведение, 1985, № 3, С. 91-92; Николук В.В., Кальницкий В.В. Уголовно-процессуальная деятельность по применению принудительных мер медицинского характера. Омск, 1990.- С.-12-14.
9. Яцкевич А.Г. Процессуальное положение лиц, участвующих в производстве по применению принудительных мер медицинского характера. Дисс.канд.юр.наук. - Москва, 1992.- С.- 61.
10. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду СРСР, 1924-1986. – М., 1987. – С.830-836.
11. Яцкевич А.Г. Процессуальное положение лиц, участвующих в производстве по применению принудительных мер медицинского характера: Автореф.дисс.на соискание уч.ст. канд.юр.наук. - М., 1992.-С.10.
12. Щерба С.П. Расследование и судебное разбирательство по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками. – М., 1975. – С.65-75.
13. Зеленский Д.В. Проблемы допустимости доказательств в российском уголовном процессе: Дисс. на соискание уч.ст.канд.юр.наук. - М., 1994.- С.38.

14.Яцкевич А.Г. Процессуальное положение лиц, участвующих в производстве по применению принудительных мер медицинского характера: Автореф.дисс.на соискание уч.ст. канд.юр.наук. - М., 1992.- С.16.

15.Загожий Л., Чугаев А. Гарантии прав невменяемых в судебном разбирательстве // Советская юстиция. – 1978.- № 13.-С.23.

16. Хомовский А.А. Производство по применению принудительных мер медицинского характера. – М., 1974. – С.43.

17.Гневковская Н.В. Объективное подтверждение показаний обвиняемого, признанного невменяемым //Следственная практика. Вып.101. – М., 1974. –С.45-54.

Сенченко Надя Миколаївна,
14030 м. Чернігів,
вул. Рокоссовського, б.10 кв.74
т. (04622) 3-65-88